

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПОГОРЄЛОВ АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 94(4) "1941/1942" – 477.4

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ВІЙНИ.**

ЧЕРВЕНЬ 1941-ЛИСТОПАД 1942 РР.

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Шитюк Микола Миколайович,
Одеський національний
університет імені І.І. Мечникова,
Миколаївський навчально-науковий інститут, директор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Потильчак Олександр Валентинович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри джерелознавства
і спеціальних історичних дисциплін;

доктор історичних наук, професор
Стецкевич Віталій Вікторович,
Криворізькій технічний університет,
завідувач кафедри історії та українознавства.

Захист відбудеться „19” грудня 2008 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „18 ” листопада 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження полягає в тому, що у воєнний та післявоєнний період історія Великої Вітчизняної війни, її численні аспекти й проблеми стали предметом наукового дослідження, в результаті чого створена численна історична література. Однак, як зазначає більшість дослідників, – це і найбільш сфальсифікований та не до кінця досліджений період нашої історії.

Протягом десятиріч в історичній, суворо редагованій під наглядом відповідних контролюючих органів, літературі вивчалась лише позитивна діяльність партійних органів, направлена на боротьбу проти фашистських загарбників. Якщо і обумовлювались невдачі та прорахунки, то мимохідь і в таких інтерпретаціях, з яких не можна було зробити правильних висновків.

В умовах відзначення чергових річниць Перемоги над німецько-румунськими загарбниками в Україні активно переосмислюється багато подій, фактів, категорій. Ця тенденція пояснюється тим, що в незалежній Україні значно зріс інтерес до критичного аналізу історії нашої держави, зокрема, її радянського періоду.

Значимість дослідження визначається ще й тим, що вперше під новим кутом зору робиться спроба проаналізувати малодосліджені проблеми початкового періоду Великої Вітчизняної війни на регіональному рівні, зокрема, на матеріалах південних областей України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової теми: “Актуальні проблеми української історії ХХ століття” (державний реєстраційний номер 0104U010975) кафедри історії України Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Тема дисертації затверджена вченою радою Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського 1 березня 2004 р. (протокол № 8), та зареєстрована в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації за № 0105U000244.

Метою дослідження є об'єктивне розкриття мобілізаційних заходів державного керівництва та морально-політичних настроїв населення під час переведення Півдня України в режим воєнної економіки, труднощів у період евакуації промислового та людського потенціалу в тиллові райони СРСР. Окреме важливе значення полягає у дослідженні складних явищ дезертирства радянських військовослужбовців у період оборонних боїв 1941 року та співпраці населення з німецько-румунськими окупантами у 1941-1942 рр. Ця мета аналізується та конкретизується в наступних завданнях:

- Вивчити і проаналізувати стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження.
- Висвітлити спектр настроїв, що існували на початку війни серед різних верств населення, реакцію партійних та силових органів щодо “інакомислячих”.
- Переглянути під новим кутом зору застарілі стереотипи, що утвердилися у радянській, а згодом і у вітчизняній українській історіографії, у висвітленні мобілізаційних заходів державного керівництва на першому етапі Великої Вітчизняної війни.

- Проаналізувати здобутки і втрати під час перебазування народного господарства у тиліві райони СРСР; з'ясувати фактори, що призвели до неповної евакуації населення та матеріального устаткування з південних територій України.
- Розкрити причини дезертирства військовослужбовців Червоної Армії під час оборонних боїв літа-осені 1941 року.
- Дослідити основні напрямки та масштаби колабораціонізму серед населення Півдня України у період німецько-румунського окупаційного режиму.

Об'єктом дослідження є події початкового періоду Великої Вітчизняної війни (1941-1942 рр.) на Півдні України в їх розвитку, взаємозв'язках та впливу на долю і поведінку населення краю.

Предметом дослідження постають мобілізаційні заходи державного керівництва з переведення Півдня України в режим воєнної економіки, морально-психологічний стан населення, дезертирство військовослужбовців, колабораціонізм на першому етапі Великої Вітчизняної війни у зазначеному регіоні.

Методологічну основу дослідження становлять принципи науковості, об'єктивності, історизму. При написанні дисертації використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Зокрема, конкретно-пошуковий (історіографічний аналіз та систематизація джерел з проблеми) застосований у першому розділі, хронологічний (розгляд зазначених аспектів проблеми у часовій послідовності), метод інтерв'ю (бесіда зі свідками подій 1941 р.), критичний метод (виокремлення з маси різнотипної інформації достовірних конкретно-історичних фактів) та метод статистичного кількісного аналізу (вивчення кількісного складу репресованих осіб напередодні окупації 1941 р. Півдня України та у повоєнний період) стали корисними при написанні другого та третього розділів дисертації.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з червня 1941 – по листопад 1942 років, коли відбувалося захоплення території південної України та утвердження німецько-румунського окупаційного режиму.

Територіальні рамки дослідження визначені межами території регіону південно-західної частини Півдня України, що входила до складу УРСР у досліджуваній період. В адміністративно-територіальному плані – це теперішні Миколаївська, Одеська, Херсонська області.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому під новим кутом зору досліджуються маловивчені аспекти початкового періоду Великої Вітчизняної війни на Півдні України. Доведено наявність неоднозначного ставлення населення Півдня України до початку німецько-фашистського вторгнення на територію УРСР в 1941 році. У науковий обіг введено ряд архівних документів, що суттєво розширюють знання дослідників про особливості мобілізації людських і матеріальних ресурсів у досліджуваному регіоні на початку війни. Встановлено, що евакуація продукції та матеріальної бази сільського господарства південної України виявилася фактично зірваною у порівнянні з результатами перебазування основних промислових підприємств, хоч й там не обійшлося без чималих втрат. Проведено аналіз причин дезертирства військовослужбовців Червоної Армії в період літньо-осінніх оборонних боїв

1941 р. Виявлені факти втечі високопоставлених діячів обласних партійних осередків КП(б)У. Здійснено спробу з'ясувати масштаби колабораціонізму на Півдні України. Розкрито основні напрямки співпраці населення з німецько-румунськими окупантами.

Практичне значення наукової роботи полягає в тому, що в ній зібрана й систематизована значна кількість джерел, що сприятиме подальшому дослідженню історії даного регіону та й України в цілому, розробці нових спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів. Результати дослідження викладені у виступах на обласних науково-практичних конференціях “Миколаївщина: шляхами тисячоліть” (Миколаїв, 2007 р.), та “Український Південь у контексті вітчизняної історії” (Миколаїв, 2008 р.). Матеріали дисертації використані при обговоренні актуальних питань політичних репресій на засіданні круглого столу, присвяченому вшануванню жертв тоталітарного режиму, яке відбулося у 2007 р. у Миколаївському навчально-науковому інституті Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Прочитано лекційний курс “Південь України у початковий період Великої Вітчизняної війни. 1941-1942 рр.” для слухачів секції “Історичне краєзнавство” Миколаївського територіального відділення Малої академії наук.

Основні положення дисертації обговорювались на засіданні кафедри історії України Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського (протокол № 4 від 21.11.2007 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені автором у восьми наукових працях, із них чотири опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації. Структура роботи визначається змістом проблеми, методами і завданнями дослідження. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків і списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з них 182 сторінки основного тексту, список використаних джерел та літератури нараховує 35 сторінок (411 позицій), додатки – 13 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації.

У *першому розділі “Історіографія і джерела”* аналізується стан наукової розробки проблеми, подається характеристика джерел, використаних під час написання дисертації.

У висвітленні історіографії досліджуваної проблеми дисертант виділяє кілька основних етапів: перший – з початку війни і до ХХ з'їзду КПРС; другий – з другої половини 50-х років – до середини 80-х років ХХ століття; з 1985 року – сучасний етап вивчення історії війни.

В умовах воєнних та повоєнних років не могло бути й мови про об'єктивне

відтворення загального ходу трагічних подій. Основними перешкодами стали цензурні заборони з боку сталінського керівництва, намагання не допустити навіть натяку на прорахунки. Ретельна цензурна перевірка стосувалася всіх друкованих матеріалів, з метою недопущення відступу від положень, які викладав у виступах особисто Сталін. На довгий час художні фільми і література з ура-патріотичними гаслами покликані перекривати “незручні” моменти війни.

Уже в період війни з’явилися перші наукові праці істориків, де викривалась політика окупантів відносно мирного населення, накопичувались факти про діяльність народного ополчення в оборонних боях Києва та Одеси, аналізувався вклад населення у захист чорноморських твердинь¹.

У повоєнне десятиліття радянські дослідники підготували перші узагальнені роботи з історії Великої Вітчизняної війни, деякі праці висвітлювали її окремі героїчні сторінки. Проте матеріали носили в основному пропагандистський характер, популяризувався лише той мінімум фактів, про які повинен “знати” кожний громадянин². Частина науковців розкривала організаційні процеси з переведення країни в режим воєнної економіки, зосередившись на висвітленні керівної ролі комуністичної партії в часи мобілізації трудящих на боротьбу проти ворога³.

Зміст історичної літератури цього періоду в основному характеризувався надмірною героїзацією трагічних подій на фронтах війни, викриттям жахливих фактів злочинів фашистів на окупованих територіях, не відображаючи всього спектру проблем, з якими зіштовхнулося населення України. Тоталітарний режим не давав можливості об’єктивно висвітлити прорахунки початкового періоду, подавав події у вигідному для себе ракурсі.

Після XX з’їзду КПРС історики стали приділяти більшу увагу вивченню подій початкового періоду війни, розширюється й джерельна база, активізується видавнича діяльність партійних архівів. “Хрущовська відлига” дала новий поштовх до вивчення різних аспектів Великої Вітчизняної війни. У книгах М. Супруненка⁴ і Б. Тельпуховського⁵ одними з перших зроблені спроби проаналізувати результати мобілізації сил радянського народу на відсіч фашистським окупантам, розкрити “деякі” причини невдач 1941 р.

¹ Дубина К. К. Варвари XX сторіччя / Дубина К. К. – Ворошиловград : Укрвидав, 1942 р. – 135 с.; Гуров К. Фашистський розбій на Україні / Гуров К. – М., 1942. – 29 с.; Борисов А. Оборона Одессы / Борисов А. – М. : Воениздат НКО, 1943. – 31 с.; Чеканюк А. Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси / Чеканюк А. – М. : Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943 р. – 20 с.

² Минц И. И. Великая Отечественная война Советского Союза / Минц И. И. – М. : ОГИЗ, Госполитиздат, 1947. – 71 с.; Анисимов И. Великая Отечественная война Советского Союза, 1941-1945 / И. Анисимов, Г. Кузьмин. – М. : Воениздат, 1952. – 190 с.

³ Солдатенко Е. И. Трудовой подвиг советского народа в Великой Отечественной войне / Солдатенко Е. И. – М. : Госполитиздат, 1954. – 168 с.; Логинов А. П. Партия большевиков в период Великой Отечественной войны Советского Союза (июнь 1941 – 1945 гг.) / Логинов А. П. – М. : Госполитиздат, 1951. – 165 с.; Шатагин Н. И. Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне / Шатагин Н. И. – М. : Госполитиздат, 1955. – 96 с.

⁴ Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского союза (1941-1945 гг.) / Супруненко Н. И. – К. : Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

⁵ Тельпуховский Б. С. Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945. Краткий

З'являються узагальнюючі праці, де розкривається роль радянського тилу, працівників залізничного транспорту у поставках воєнної продукції Червоній Армії, перебазуванні народного господарства у східні райони Радянського Союзу на початку війни⁶.

Одним із провідних напрямків, який набирає обертів у радянській історичній літературі, стає тема героїчної оборони Одеси. Автори спрямовували зусилля на висвітлення в основному позитивних фактів, не охопивши в повному обсязі проблем, з якими зіштовхнулося населення Чорноморського узбережжя в боях літа-осені 1941 р.⁷

Вийшли в світ перші праці М. Ковалю, де розглядається економіка воєнної доби, розкриваються злодіяння фашистських військ на території України⁸.

Провідне місце у дослідженнях цього періоду займають окремі багатотомні видання, автори яких намагались узагальнити весь науковий доробок попередників. Проте зазначимо, що вони відносяться до так званих "фундаментальних праць", в яких найбільш заідеологізовано та сфальсифіковано розкривались причини загибелі великих військових підрозділів у початковий період, а комуністичній партії відводилась авангардна роль у всенародній боротьбі⁹.

Силами науковців Д. Григоровича, П. Денисенка, В. Немятого, В. Замлинського, які входили до проблемної групи з вивчення Великої Вітчизняної війни в Інституті історії партії при ЦК КП(б)У, підготовлено ряд фундаментальних праць¹⁰. Проте ідеологічні перешкоди, кон'юнктурщина залишили поза увагою фахівців ряд гострих аспектів, серед них і проблеми початкового періоду Великої Вітчизняної війни.

очерк / Тельпуховский Б. С. – М. : Госполитиздат, 1959. – 575 с.

⁶ Куманев Г. А. Советский тыл – фронту. 1941-1945 / Куманев Г. А. – М. : Воениздат, 1970. – 227 с.; Морехина Г. Г. Рабочий класс – фронту. Подвиг рабочего класса СССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 / Морехина Г. Г. – М. : Соцэргиз, 1962. – 480 с.; Саженьюк С. Н. Трудовой подвиг робітників України у Великій вітчизняній війні / Саженьюк С. Н. – К. : Вища школа, 1985. – 113 с.

⁷ Фадеев А. В. Подвиг Одессы / Фадеев А. В. – М. : Политиздат, 1963. – 76 с.; Бойко Ф. Ф. Цитадель Черноморья / Бойко Ф. Ф. – М. : Воениздат, 1963. – 136 с.; Евстигнеев В. Н. 70 героических дней: Краткий исторический очерк обороны Одессы / Евстигнеев В. Н. – М. : Наука, 1964. – 102 с.

⁸ Коваль М. В. Історія пам'ятає / Коваль М. В. – К. : Політвидав, 1965. – 112 с.; Коваль М. В. Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. / Коваль М. В. – К. : Наукова думка, 1970. – 195 с.

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945. В 6 т. / [Ред. комис.: Поспелов П.Н. (пред.) и др.]. – М. : Воениздат, 1963. Т.2. Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне. (Июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.) [Авт. Андреев П.П., Баграмян И.Х., и др.]. – 1963. – 681 с.;

¹⁰ Григорович Д. Ф. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны / Григорович Д. Ф., Денисенко П., Немятый В. Н. – К. : Політвидав України, 1976. – 223 с.; Григорович Д. Ф. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Григорович Д. Ф., Замлинский В. А., Немятый В. Н. – К. : Политиздат Украины, 1980. – 335 с.

Одновременно с подготовкой богатотомных изданий з'являються монографії, у яких розкривалась діяльність партизанських загонів на окупованій території УРСР, узагальнювались досягнення у розробці цієї тематики в історіографічних працях, розкривався вклад молоді у боротьбу проти фашистських окупантів. Серед авторів, що працювали над вказаними проблемами помітне місце посідають праці В. Кучера, В. Клокова, П. Тронька¹¹.

На початку 80-х років ХХ століття співробітники відділу Другої світової війни Інституту історії НАН України Л. Кондратенко, Н. Руденко, Т. Першина видають ряд праць¹², проте й вони не позбавлені партійного ідеологічного тиску.

У більшості видань розглянутого періоду радянська історіографія намагалася сформуванню позитивну історичну пам'ять про події Великої Вітчизняної війни шляхом приховування незручних для режиму фактів, надмірної романтизації трагічних сторінок радянсько-німецького протистояння. Упродовж десятиліть влада закарбовувала у свідомість населення СРСР думку про те, що лише завдяки комуністичній партії та її ідеології, яку начебто підтримувала переважна більшість громадян, вдалося перемогти у війні проти фашистської Німеччини.

Період перебудови в СРСР започаткував й появу нових підходів в історичній літературі. Саме з 1985 р. зародився сучасний етап вивчення історії війни, який триває й дотепер. Проте в перші роки перебудови набула проблема джерел. Дослідники продовжували вивчати теми, що розкривали воєнно-мобілізаційні заходи державних органів України в перший період війни, висвітлювали діяльність воїнів-чекістів, створення народних добровільних формувань, розгортання підпільно-партизанського руху¹³.

Але процес якісного оновлення проходив досить повільно, продовжувалась тенденція до позитивістського висвітлення діяльності партійних організацій в період війни¹⁴.

¹¹ Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля в Україні, 1941-1944 / Кучер В. І. – К. : Наукова думка, 1983. – 237 с.; Клоков В. І. Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск, 1941-1944 / Клоков В. І. – К. : Наукова думка, 1984. – 168 с.; Тронько П. Т. Защищая Советскую Украину: Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / Тронько П. Т. – М. : Молодая Гвардия, 1979. – 336 с.

¹² Кондратенко Л. В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине: Историографический очерк / Кондратенко Л. В. – К. : Наукова думка, 1980. – 106 с.; Руденко Н. М. Слово правды в борьбе с фашизмом: Пропагандистская деятельность политорганов Красной Армии среди войск противника на территории СССР, 1941-1944 / Руденко Н. М. – К. : Наукова думка, 1980. – 192 с.; Першина Т. С. Фашистский геноцид в Украине / Першина Т. С. – К. : Наукова думка, 1985. – 170 с.

¹³ Биленко С. В. На охране тыла страны: Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне, 1941-1945 / Биленко С. В. – М. : Наука, 1988. – 254 с.; Народное ополчение защищает Родину / [Добров П. В., Колесник А. Д., Куманев Г. А., Пашко Е. Я.]. – М. : Наука, 1990. – 384 с.

¹⁴ Петляк Ф. А. Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / Петляк Ф. А. – К. : Вища школа, 1986. – 181 с.; Ивлев И. А. Оружием контрпропаганды: Сов. Пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941-1944 гг. / И. А. Ивлев, А. Ф. Юденков. – М. : Мысль, 1988. – 277 с.; Галаган В. Я. Ратный подвиг

З утворенням незалежної Української держави вітчизняні науковці дістали змогу більш об'єктивно, неупереджено і без огляду на цензуру здійснювати наукові розробки. Серед монографічних досліджень історіографічного напрямку, присвячених початковому періоду Великої Вітчизняної війни, необхідно відмітити роботу В. Стецкевича, у якій досліджується науковий доробок істориків перебудови¹⁵.

У 90-х роках ХХ століття продовжував досліджувати історію Великої Вітчизняної війни М. Коваль. Його праці заклали нову концептуальну базу для подальшого етапу досліджень даної проблематики¹⁶.

Певні факти, які дають можливість дослідникам зрозуміти одну з причин невдалого початку воєнних дій для Червоної Армії, містяться в роботі Л. Кочерги¹⁷. Автор наголошує, що у перший період війни повітряна розвідка й оповіщення залишались у незадовільному стані, допускався обстріл своїх літаків.

В період незалежності України окремого загострення набрала тема “морально-політичної єдності” радянського народу та Збройних Сил напередодні та в роки Другої світової війни, дискусії з приводу якої розпочалися ще у 1980 – на початку 1990-х років. Найбільш повно дана тема розкрита у роботах Ю. Ніколаєць¹⁸ та В. Гриневича¹⁹, де показано ставлення населення різних регіонів України та військовослужбовців Червоної Армії до німецько-фашистських військ.

Значний інтерес становлять дослідження, в яких розкривається вклад у перемогу рядових солдат. І. Муковський та О. Лисенко розповіли про участь українських військовослужбовців на багатьох фронтах Другої світової війни²⁰.

В окремих дослідженнях значна увага приділена розкриттю трагічних сторінок, пов'язаних з долею військовополонених, з'ясуванню причин, внаслідок яких величезна кількість бійців стала в'язнями фашистських концтаборів²¹.

женщин в годы Великой Отечественной войны / Галаган В. Я. – К. : Вища школа, 1986. – 302 с.; Чернега П. М. Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / Чернега П. М. – К. : Вища школа, 1988. – 175 с.

¹⁵ Стецкевич В. В. Україна в початковий період війни: історіографія проблеми в контексті сучасного розвитку історичної науки / Стецкевич В. В. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1992. – 112 с.

¹⁶ Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / Коваль М. В. – К. : Альтернативи, 1999. – (Серія “Україна крізь віки”: В 15-ти т.). Т. 12. – 1999. – 336 с.; Коваль М. В. Україна, 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Коваль М. В. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.

¹⁷ Кочерга Л. К. Боевые действия войск ПВО страны по защите неба Украины в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / Кочерга Л. К. – К. : ІСДО, 1995. – 125 с.

¹⁸ Ніколаєць Ю. О. Моральний стан Червоної Армії в Україні в перший період війни проти німецько-фашистських загарбників. Дезертирство та боротьба з ним / Ніколаєць Ю. О. – К. : ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 61 с.; Ніколаєць Ю. О. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) / Ніколаєць Ю. О. – Вінниця : ТЕЗИС, 1999. – 64 с.

¹⁹ Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / Гриневич В. А. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2007. – 520 с.

²⁰ Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: українці на фронтах другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко / В. Д. Конашевич (ред.). – К. : Пошуково-видавниче агенство “Книга Пам'яті України”, 1997. – 568 с.

Вітчизняну історичну науку значно збагачують комплексні роботи українських дослідників, які по-новому тлумачать різні події радянсько-німецького протистояння, розкривають роль профспілок, робітників промисловості, окремих родів військ у перемозі над нацистськими військами²².

Сучасні історики не залишили поза увагою і таке складне явище Великої Вітчизняної війни, як колабораціонізм. В. Шайкан з'ясувала причини та масштаби співпраці населення на території рейхкомісаріату "Україна" та військової зони²³. А. Боляновський²⁴ та О. Романько²⁵ досліджували участь національних формувань у складі збройних сил Німеччини.

Новизною фактичного матеріалу, архівних джерел відрізняються книги "Україна в полум'ї війни. 1941-1945"²⁶ і "Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945"²⁷, де автори належним чином висвітлюють найважливіші операції Червоної Армії першого періоду війни, перебазування народного господарства у східні регіони СРСР та ін.

Аналіз наукового доробку вітчизняних істориків періоду незалежності України показує, що працям притаманні нові підходи, завдяки яким неупереджено вивчаються малодосліджені проблеми війни. Автори наполегливо намагаються розкрити об'єктивну картину тогочасних реалій у всій величчї і трагізмі, внаслідок чого сучасники можуть по-новому поглянути на історію Другої світової війни.

У галузі відтворення подій німецько-радянського протистояння 1941-1945 рр. значний доробок створили зарубіжні дослідники²⁸.

²¹ *Потильчак О. В.* Трудові ресурси радянських військовополонених та "остарбайтерів" з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни / Потильчак О. В. – К. : ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1998. – 49 с.; *Король В. Ю.* Трагедія військовополонених на території України у 1941-1945 роках / Король В. Ю. – К. : Генеза, 2002. – 208 с.

²² *Кучер В. І.* Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Кучер В. І., Гриневич В. А., Коваль В. М. / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень / Іван Федорович Курас (голов.ред.) – К. : Генеза, 2002. Т. 4 : Україна у Другій світовій війні (1939-1945). – 2002. – 584 с.; *Чернега П. М.* Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої світової війни (1939-1945) / Чернега П. М. / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2004. – 428 с.

²³ *Шайкан В. О.* Колабораціонізм на території рейхкомісаріату "Україна" та військової зони в період Другої світової війни / Шайкан В. О. / НАН України; Інститут історії України / О. Є. Лисенко (відп.ред.). – Кривий Ріг : Мінерал, 2005. – 468 с.

²⁴ *Боляновський А. В.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945) / Боляновський А. В. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. – Львів, 2003. – 686 с.

²⁵ *Романько О. В.* Мусульманские легионы во Второй мировой войне / Романько О. В. – М. : АСТ, Транзиткнига, 2004. – 312 с.

²⁶ *Україна в полум'ї війни. 1941-1945* / [Панченко П. П., Уткін О. І., Горелов В. І. та ін.]. – К. : Україна, 2005 р. – 560 с.

²⁷ *Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945.* Головна редакційна колегія (голова І. Герасимов). – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.

²⁸ *Семиряга М. И.* Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы второй мировой войны / Семиряга М. И. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 863 с.; *Чуев С. Г.* Проклятые солдаты / Чуев С. Г. – М. : ЯУЗА, ЭКСМО, 2004. – 534 с. – (Серия „Тайны III Рейха”); *Дробязко С. И.* Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945 гг. / Дробязко С. И. – М. : Эксмо, 2005. – 608 с.; *Соколов Б. В.* Вторая мировая война: факты и версии / Соколов Б. В. – М. : АСТ-ПРЕСС

Віддавши належне узагальнюючим працям з історії радянсько-німецького протистояння необхідно наголосити, що найбільш повно досліджувана дисертантом тема у зазначеному регіоні відображена у працях місцевих науковців, краєзнавців, публіцистів, свідків тих далеких подій²⁹.

Різні аспекти воєнного періоду висвітлені і в ряді дисертацій³⁰. Автори досліджували історію музеїв, становище православної церкви часів німецької окупації, використання загарбниками трудових ресурсів України, створення та діяльність місцевих колабораціоністських військових формувань, втрати і здобутки в період мобілізації та евакуації людських і матеріальних ресурсів.

Отже, в результаті аналізу історичної літератури, можемо дійти висновку: радянська історіографія творилася кон'юнктурно, насичена ідеологічними штампами, які десятиліттями стримували пошук історичної правди. Більшість з них не витримали перевірку часом. Якісно новим рівнем історичних досліджень відзначаються праці істориків незалежної України. Більш вагомою стала аргументація наукових висновків, узагальнень. Дослідженням останніх років притаманні комплексність, об'єктивність, новизна наукових підходів, прагнення зламати радянські міфологеми.

Джерела дослідження представлені різноманітними за походженням, змістом архівними та опублікованими документами, періодичними виданнями. У дисертації використано матеріали 24 архівних фондів 7 архівосховищ України.

Основну джерельну базу складають документи державних архівів. Значний інтерес викликають статистичні матеріали Державного архіву СБУ. В них містяться звіти НКВС УРСР про організацію, озброєння та бойову діяльність винищувальних батальйонів на початку війни, дані про кількість заарештованих осіб в окремих областях за антирадянські дії в період червня-вересня 1941 р. Окремо привертають увагу звіти, підготовлені офіцерами КДБ в післявоєнний період, з політичною характеристикою південних областей України, де в достатній мірі висвітлюється масштаби колабораціонізму місцевих мешканців під час німецько-румунської окупації.

КНИГА, 2006. – 432 с.

²⁹ *Цымбал Е. И.* Огненные рейсы / Цымбал Е. И. – Одесса : Маяк, 1979. – 181 с.; 73 героических дня: Хроника обороны Одессы в 1941 / [Вольский С. А., Кривцов Н. А., Кундаров П. А., Лункин Г. М.]. – 3-е изд., перераб. и доп. – Одесса : Маяк, 1988. – 320 с.; *Горбуров Є. Г.* Рух Опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / Горбуров Є. Г. – К., 2002. – 246 с.; *Горбуров К. Є.* Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації / Є. Г. Горбуров, М. М. Шитюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 57 с.; *Миколаївщина* в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / [М. О. Багмет, В. Д. Будак, О. М. Гаркуша та ін.]. – Миколаїв : КВІТ, 2004. – 503 с.

³⁰ *Ткаченко М. І.* Музеї України під час Другої світової війни (1939-1945): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ткаченко Михайло Іванович. – К., 1996. – 232 с.; *Потильчак О. В.* Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Потильчак Олександр Валентинович. – К., 1999. – 205 с.; *Бабенко С. Ю.* Евакуація з України в роки Великої Вітчизняної війни: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бабенко Світлана Юріївна. – Донецьк, 2000. – 163 с.; *Дерейко І. І.* Місцеві військові формування Збройних Сил Німеччини на території Рейхкомісаріату „Україна” (1941-1944): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дерейко Іван Іванович. – К., 2006. – 212 с.

Архівні документи, що знаходяться в Центральному державному архіві громадських об'єднань України дають можливість дослідити роботу промисловості у початковий період війни, простежити хід евакуації заводів, фабрик, колгоспного майна, продукції та худоби в південних областях України в 1941 р.

Автором вивчені фонди обласних партійних архівів Миколаївської, Одеської та Херсонських областей. Інформативно насиченими є протоколи засідань районних та обласних комітетів КП(б)У. Цінність цих документів полягає у тому, що в них детально відображені заходи з мобілізації до діючої армії, народних формувань, переведення господарства південного регіону на військові рейки, евакуації.

Порівняння й співставлення цих матеріалів з опублікованими історичними працями радянських істориків дає змогу виявити деякі “незручні місця”, перекручення, а часто й відверті фальсифікації.

Значний інтерес становлять матеріали фільтраційних справ репатріантів, що знаходяться в обласних державних архівах. Дисертант ознайомився з понад 23-ма тисячами фільтраційних справ фонду репатріантів Миколаївського державного архіву.

Чимало відомостей містять архівно-слідчі справи, які знаходяться в обласних управліннях СБУ. Автор ознайомився з понад 400-ми справами репресованих, що зберігаються в Миколаївському УСБУ. Унікальність цих фондів полягає в тому, що у них містяться фактично тисячі свідчень очевидців, які працювали у різних галузях народного господарства. Вивчаючи ці джерела, можна по-новому поглянути на події війни, оскільки вони не заангажовано висвітлюють фронтові реалії початкового періоду війни, окупації, які не зафіксовані у офіційних документах.

В Архіві оперативної інформації МВС України в Миколаївській області зберігаються облікові справи репатріантів, що перебували на спецпоселеннях. Вивчення цих матеріалів розширює знання дослідників про маловідомі аспекти воєнного періоду.

Окремо слід відзначити матеріали Воєнного архіву Національної народної Армії Німеччини, де скрупульозно відображено бойові дії військових частин нацистської Німеччини у серпні 1941 р. на території Миколаївщини, потенціал економіки напередодні та в період окупації області та ін.

У контексті дослідження воєнної історії важливе місце займає мемуарна література колишніх військових діячів і фронтовиків: І. Тюленева, М. Крилова, І. Азарова, М. Богомолова, К. Вороніна, О. Осадчук, П. Передерія, А. Хренова, О. Череватенка, З. Шиленок. Спогади учасників тих трагічних подій, їх сприйняття та оцінка існуючої на той момент ситуації в країні, дають змогу глибше зрозуміти фактори, які вплинули на організацію відсічі ворогу, проведення оборонних боїв, виникнення труднощів у період евакуації. Цінність цих джерел зменшується за рахунок того, що вони створювались за певним трафаретом, що унеможливило чесне й повноцінне відображення пережитого, висвітлювали лише позитиви, уникали самостійних оцінок.

Дисертантом звернуто увагу і на матеріали періодичної преси південних областей України. На початку війни на сторінках газет “Більшовицький шлях”, “Більшовицьке плем'я”, “Большевистское знамя” містились публікації в основному

пропагандистського характеру, що мали на меті мобілізувати радянський народ на відсіч ворога, висвітлювали у позитивістському світлі перебіг подій на фронтах. В окупаційній пресі Півдня України у газетах “Українська думка”, “Буг”, “Новое слово”, “Одесская газета” та інших містився матеріал, що висвітлював переваги “нового порядку”, злочини більшовизму проти українського народу. Чимало періодичних видань слугували трибуною ОУН.

Таким чином, використання широкого комплексу джерел створило можливість реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань. Здобувач, досліджуючи раніше закриті архівні фонди, значно розширив джерельну базу тематики, ввів до наукового обігу ряд раніше неопублікованих документів.

В другому розділі “Південь України напередодні німецько-румунської окупації: політичний, соціально-економічний та морально-психологічний аспекти” досліджувалися особливості морально-психологічного та політичного стану населення, заходи державного керівництва з переведення регіону в режим воєнної економіки на першому етапі Великої Вітчизняної війни, труднощі евакуації народного господарства, населення, створення та діяльність добровільних народних формувань, дезертирство військовослужбовців під час оборони Півдня України.

Створення ідеологічних міфів про небувалий підйом, згуртування навколо партії, одностайну підтримку всіма національностями та соціальними верствами мобілізаційних заходів державного керівництва, направлених на боротьбу проти гітлерівських військ, розпочалося комуністичною пропагандою в перші ж дні війни. На сторінках обласних та районних газет тих років висвітлювались приклади справжнього патріотичного підйому лише частини населення, спрямованого на допомогу діючій Червоній Армії.

Загроза з боку фашистської навали та пропагандистські заклики сколихнули патріотичні почуття багатьох людей. Проте говорити про “єдиний бойовий табір народу та партії” некоректно. На початку радянсько-німецької війни в період мобілізації людських та матеріальних ресурсів спостерігається поглиблення кризи свідомості у частини громадян, яка проявилася у активній і пасивній протидії організаційним заходам вищого та місцевого компартійного керівництва з переведення країни на воєнні рейки.

При виконанні мобілізаційних планів у середовищі робітників промислових підприємств, колгоспів та інших установ частими були відкриті антирадянські виступи. Особливо поширені вони серед населення, що у минулому зазнало політичних репресій.

Аналіз настроїв населення Південної України показав, що вони коливалися у діапазоні від патріотичних до відверто антирадянських. Наслідком цього явища пізніше стане свідома відмова частини фахівців різних галузей народного господарства, інтелігенції від евакуації у тил СРСР, зрив евакуаційних планів, а в період окупації – співпраця із німецько-румунською владою.

Вищі компартійні органи не завжди керувалися у своїх діях міркуваннями безпеки і турботи про громадян, мільйони життів яких покладено на вівтар збереження радянської тоталітарної системи та її творців.

У період перетворення СРСР в єдиний бойовий табір серед громадян спостерігається чимало справжніх прикладів самовідданості. Проте така “монолітність” досягалася не лише патріотичним підйомом серед населення. Патріотизм “заохочували” із застосуванням репресивного апарату та законодавства. Крім того, для збільшення об’ємів промислового та сільськогосподарського виробництва партійні органи впроваджували примусові соцзмагання, громадський осуд. Намагання господарських органів будь-що виконати виробничі плани породжувало “штурмівщину”, формалізм, зниження трудової дисципліни.

Трагічний розвиток подій у досліджуваній період значно ускладнила розгалужена бюрократична командно-адміністративна система управління країною, загальна дезорганізація державного керівництва, відомча неузгодженість, що характерні для перших тижнів війни. Авторитарна система породжувала безініціативність місцевих керівників, змушуючи постійно “консультуватися” з Москвою, втрачаючи у такий спосіб останню можливість вчасно уникнути загрози.

Попри офіційні заяви державного керівництва про міць СРСР і готовність до швидкої перемоги над ворогом, виявилася слабка матеріально-технічна забезпеченість частини промислових та сільськогосподарських підприємств, що залучалися до виконання мобілізаційних завдань.

При створенні винищувальних батальйонів та підрозділів народного ополчення перевагу надавали кількісним показникам, а не якісним. В період навчання особового складу більшу увагу звертали на “морально-політичну” підготовку, в значно меншій мірі – вогневу і тактичну. При наборі бійців до вищезазначених формувань компартійне керівництво та правоохоронні органи підходили з класових позицій, не допускаючи “класово-ворожий елемент” і т. ін.

Протягом десятиліть радянська історична наука і пропаганда доводили доцільність, оперативність та результативність перебазування на Схід основних людських та матеріальних ресурсів, акцентуючи увагу громадськості на вмілому керуванні партійних працівників при проведенні небувалою в історії людства прецеденті такого масштабу. При цьому не акцентувалося на провині партії та Червоної Армії перед населенням, що було кинуте напризволяще в темну безодню німецько-румунського свавілля. З розсекреченням архівних фондів увагу привертає чимало фактів, що містяться у протоколах допитів свідків тих подій і дають можливість поставити під сумнів тезу про наявність та організованість “заздалегідь продуманих” планів використання та евакуації промислових потужностей країни на випадок військового конфлікту, а про евакуацію населення на випадок надзвичайних ситуацій мова взагалі не йшла.

У процесі евакуації народного господарства та населення спостерігається втрата контролю з боку керівництва, внаслідок чого упущено чимало можливостей. Про людей, які лишалися на окупованій території, ніхто не турбувався. Позбавивши можливості самим вчасно вирішити проблему евакуації родин, державне керівництво фактично прирекло громадян на страшні поневіряння, провину за які з часом майстерно перекладуть на німецько-румунських окупантів.

З’ясовано, що поряд з героїзмом, проявленим під час оборонних боїв Півдня України, спостерігається й чимало випадків дезертирства військовослужбовців

Червоної Армії, що зумовлені об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Через призму настроїв командирів середньої ланки та рядових бійців Радянської Армії, висвітлюються ті сторони війни, які замовчували політпрацівники та генерали, частково розкриваються причини добровільної здачі у полон цілих армійських підрозділів, поширення колабораціонізму у початковий період війни, згадувати про які було заборонено за радянських часів у офіційних виданнях, присвячених подіям Другої світової війни.

На початку війни державне керівництво країни катастрофічно втрачало контроль за перебігом подій на фронтах, проте радянська пропагандистська машина продовжувала переконувати суспільство та особовий склад Збройних Сил у непереможності Червоної Армії, її всебічній матеріально-технічній забезпеченості та озброєності. На сторінках преси, на хвилях радіоефіру постійно лунали ура-патріотичні гасла, для патріотично настроєної молоді створювалася атмосфера “прогулянки” на фронті, зайвої ейфорії. Агітаційні плакати висміювали Гітлера, солдатів вермахту, а на противагу їм зображували еталон радянського бійця, всіляко підкреслюючи переваги Червоної Армії.

Отже, комуністична пропаганда безпідставно створювала образи непереможної Червоної Армії та недолугого Гітлера, атмосферу “ейфорії” у молоді, яка виявилася невідповідною психологічно та матеріально до затяжної та страшною війни.

У третьому розділі “Колабораціонізм у південній Україні в період німецько-румунської окупації 1941-1942 рр.” досліджувались масштаби і головні напрямки співпраці населення з окупаційною владою. Автор зупинився на основних проявах військового, економічного і культурного колабораціонізму. Досліджувались різноманітні фактори, які спонукали військовослужбовців, робітників та селян співпрацювати з німецько-румунською владою.

Незважаючи на проведену радянською владою примусову евакуацію спеціалістів суднобудівних заводів напередодні окупації, у Південних обласних центрах залишилась значна кількість робітників. Можна стверджувати, що значна частина робітників не евакуювалась у тил СРСР через відсутність транспортних засобів та небажання кидати родини напризволяще, інші – через свої антирадянські настрої. Саме останні добровільно йшли на співпрацю з окупаційною владою в економічній сфері, вважаючи життя людей за радянської влади складним. Їх влаштовувало, що німці цінують радянських спеціалістів, краще налагодили адміністрування, ніж воно було за комуністичної влади.

На поширення співпраці населення у видачі фашистським органам компартійного активу вплинуло й повернення на попередні місця проживання значної кількості колишніх репресованих. Саме вони або члени їх сімей ставали опорою німецько-румунських каральних органів у виявленні більшовицького активу, відновлювали зруйновані промислові підприємства, зміцнюючи стабільність окупаційного тилу.

Найбільших масштабів різновиди колабораціонізму набрали серед сільського населення, яке виявилось лояльнішим до німецько-румунських окупантів, ніж міське. Це пояснюється тим, що на відміну від нечисельного робітничого класу,

який пов'язував свій добробут з встановленням радянської влади, селян більшовицький жовтневий переворот 1917 р. позбавив права приватної власності, розіп'яв на хресті репресій.

На прихильність сільського населення України до окупаційної влади впливали й пропагандистські заходи, які полягали в тому, що значну частину військовополонених невдовзі відпускали по домівках. Чутки про це миттю облітали населення, викликаючи певну прихильність останніх до німецької влади. Німецьке командування робило такі жести не через особливе ставлення до українців: по-перше, для відновлення сільського господарства в інтересах окупантів не вистачало кваліфікованої робочої сили у колгоспах внаслідок поголовної мобілізації чоловічого населення до Червоної Армії; по-друге, такі заходи проводилися з метою й відповідного пропагандистського ефекту.

На активну боротьбу на боці Німеччини гітлерівці провокували східноєвропейські народи тим, що добровольчі підрозділи формувалися на основі антибільшовицької ідеології, з метою повалення комуністичного режиму в СРСР. Саме з огляду на це, необхідно враховувати в першу чергу політичну мотивацію переходу частини радянських військовополонених та цивільного населення на службу до вермахту і поліції. Не можна стверджувати, що колишні червоноармійці вступали до розвідувально-диверсійних шкіл чи поліцейських підрозділів лише добровільно. До уваги потрібно взяти й те, що частина колаборантів служила у підрозділах лише для того, аби врятувати родину від тяжкої праці у Німеччині. Виявлені факти з проблеми дозволяють поставити під сумнів тезу радянської офіційної історичної науки про те, що вже на початку німецької окупації народ України піднявся на боротьбу проти ворога.

За радянської доби в історичній науці вкоренилася теза про повний занепад культури і освіти під час війни на окупованих територіях. Але сьогодні відомо, що інтелігенція, очікуючи від "нових визволителів" відродження знищеної української культури та етнічної свідомості, активно бралася за відновлення різних культурних установ у 1941-1942 рр. Співпраця проявлялась у відновленні театрів, музеїв, бібліотек, архівів, навчальних та медичних закладів, відродженні християнського життя і т.ін. Окупаційна пропаганда навмисно заgravала з найбільш свідомою та освіченою частиною населення, прагнучи використати її авторитет для насадження "нового порядку". Демонстраційну прихильність до відродження духовності українців інтелігенція сприйняла з надією, що зумовило її добровільну співпрацю на початку окупації Півдня України німецько-румунськими військами.

На виникнення та поширення колабораціонізму вплинув ряд довоєнних факторів. Найголовнішим з них був політичний. Сучасна історична наука довела, що більшовицька ідеологія принесена на терени України за допомогою інтернаціональних штиків, а диктатура комуністичної партії впродовж 20-30 років ХХ століття утверджувалася за допомогою розгалуженого репресивно-карального апарату.

Важливим підтвердженням того, що радянська ідеологія в період війни зазнала краху, є та тривала патологічна підозра компартійного керівництва та радянських спецслужб, з якою вони довгий час ставилися до всього населення, яке

перебувало в окупації. На сьогодні відомий факт післявоєнних намірів Сталіна виселити українців, більшість з яких лояльно поставилися до приходу німецьких військ в Україну в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

На поширення колабораціонізму серед українців у початковий період Великої Вітчизняної війни вплинули й державотворчі ідеї Організації українських націоналістів, яка до моменту арешту її членів активно розпочала національне відродження на окупованих територіях, викривала злочини комуністичної партії.

В значній мірі розкол у свідомості населення України спровокувала як німецька, так і радянська пропаганда. Гітлерівські війська вели війну під гаслами визволення народів СРСР від комуністичного ярма, викриваючи злочини радянської системи проти власного народу. А радянська довоєнна пропаганда, починаючи з 1939 р., власноруч виховувала населення СРСР у дружньому ставленні до Німеччини.

Таким чином, розмах колабораціонізму у Південній Україні був масштабним, спостерігалось чимало випадків прихильності до загарбників, оскільки органи МДБ у повоєнний період заарештували багато мешканців Півдня України, які співпрацювали з німцями під час окупації.

У висновках на підставі критичного вивчення широкого кола джерел, відповідно до поставлених завдань, дисертантом підсумовані результати дослідження:

– Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про відсутність на даний час дослідження, в якому комплексно розглянуті зазначені аспекти початкового періоду Великої Вітчизняної війни в Південному регіоні України. Дана проблема досліджувалась лише фрагментарно. Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достовірною та являє собою комплекс архівних і опублікованих документів, які дали змогу здійснити узагальнюючий аналіз проблеми.

– Розгляд слідчих справ дозволяє зробити висновок про наявність критичних настроїв щодо існуючого режиму серед значної кількості населення Півдня України. Вони проявлялись у незгодах з офіційною ідеологією, протестах проти авторитарних способів управління державою, на побутовому рівні у вигляді критики матеріальних умов життя, незадоволення керівництвом. Спостерігається чимало випадків протидії мешканців мобілізаційним заходам державного та місцевого керівництва, наслідком чого ставала відкрита агітація серед призовної молоді не йти на фронт і не захищати комуністів, відмова виконувати поставлені оборонні завдання. Відповіддю правоохоронних і партійних органів на об'єктивні соціальні кризові явища стало застосування репресивних заходів до проявів антирадянського характеру.

– Наявність ідеологічних забобонів породила чимало стереотипів у радянській історичній науці у підходах до висвітлення мобілізаційних заходів у початковий період Великої Вітчизняної війни. Проте перегляд зазначених аспектів під новим кутом зору засвідчує, що переведення всіх ланок народного господарства на воєнні рейки спричинило чимало труднощів. Промислові підприємства у короткий період перебудовували роботу на випуск нової продукції в умовах відсутності

кваліфікованих працівників, відповідних матеріалів, виробничого устаткування, що часто призводило до формалізму, випуску неякісної продукції, підвищеного травматизму людей. Загалом керівництву заводів вдалося налагодити з наявних матеріалів чимало видів озброєння та амуніції. Проте, виконуючи важливі військові замовлення, окремі підприємства виявилися незахищеними від ворожих авіанальотів, що вносило деструктив у роботу колективу, зривало виконання поставлених мобілізаційних завдань. У колгоспах та радгоспах Півдня України внаслідок мобілізації людського контингенту та матеріальних ресурсів спостерігається невиконання мобілізаційних планів зі збору та вивозу продовольства, а в деяких випадках – зрив збору врожаю, внаслідок чого чимало зерна пізніше знищували відступаючі війська Червоної Армії безпосередньо на складах чи у полі.

“Монолітність” та “одностайність” серед робітників досягалася не тільки патріотичним підйомом. Патріотизм заохочувався і за допомогою певної “профілактики”. У цей час, як і раніше, не припинялися репресії щодо “інакомислячих”, а в умовах дії законів воєнного часу панувала справжня вакханалія партійних та правоохоронних органів. У постановах, прийнятих у зв’язку з початком воєнних дій, обласні райкоми КП(б)У зобов’язували секретарів первинних парторганізацій різних підприємств і установ глибоко вивчати настрої населення, швидко реагувати на відсталі та ворожі настрої, а при виявленні дезертирів, боягузів, панікерів, поширювачів неправдивих чуток вести з ними нещадну боротьбу, викриваючи їх як посібників ворога, передаючи їх суду Військового трибуналу.

Заклики державних структур до громадян країни формувати винищувальні батальйони і підрозділи народного ополчення знайшли широкий відгук у населення. Проте керівництво не спромоглося морально підготувати, професійно навчити і відповідно озброїти декілька тисяч ополченців, що не дозволило використати їх повною мірою на оборонних рубежах для поповнення обезкровленої Червоної Армії.

– Евакуація майна промислових та сільськогосподарських підприємств пройшла з різним ступенем ефективності і далеко не в тих обсягах, наведених радянськими істориками. На Схід відправляли лише “потрібних” робітників, про тих, хто залишався на окупованій території, не думали. Перебазування основних потужностей і робітників промисловості пройшло за більшого сприяння держави, проте далися взнаки чимало негативних факторів: відсутність завчасно складених планів демонтажу агрегатів, обмежені строки виконання поставлених завдань, недостатня кількість транспорту для вивезення населення та обладнання, внаслідок чого знищено або кинуто напризволяще багато устаткування, готової продукції, яку активно використовували німецько-румунські окупанти. Евакуацію спеціалістів, матеріально-технічної бази і продукції сільського господарства фактично зірвали. Велика кількість транспорту МТС Півдня України так і не змогла вийти за межі власних областей, ще більше залишено на маршрутах руху тракторних колон по території УРСР. В період гострої нестачі продуктів харчування для населення неевакуйоване зерно знищували на місцях відступаючі частини Червоної Армії, спеціально підготовлені працівники НКВС та уповноважені від партапарату.

– Причинами дезертирства військовослужбовців з Червоної Армії в період

оборонних боїв південної України стали моральна та бойова невідповідність особового складу, антирадянські погляди, невдоволеність втечею і діями командного складу, недостача і застарілість озброєння, відсутність належного обмундирування.

– Значних масштабів набрала активна співпраця мешканців Півдня України з німецько-румунськими окупантами у досліджуваній період, яка проявлялася на політичному, економічному, культурному і побутовому рівнях. Спостерігається чимало випадків лояльного ставлення людей до окупантів. На виникнення цього складного соціально-політичного явища вплинула довоєнна антинародна політика більшовицької партії, тому населення, покладаючись на прихід гітлерівських військ в Україну, сподівалося звільнитися від комуністичного ярма.

Розкриття чисельних аспектів досліджуваного періоду дає можливість значно глибше зрозуміти підняту проблему, оприлюднити нові факти, по-новому поглянути на минулі події. Висновки базуються не на абстрактних постулатах, а на дослідженні конкретних джерел. Це дасть змогу в майбутньому уникнути спекуляцій на дану тему різними політичними партіями, здійснити ще один крок у вивченні вітчизняними істориками зазначеної теми.

Основний зміст дисертації викладений у публікаціях:

1. Погорелов А. А. Настрої населення Миколаївщини на початку Великої Вітчизняної війни (червень-серпень 1941 року): морально-політичний аспект / А. А. Погорелов // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 52. Вип. 39. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 33-37.
2. Погорелов А. А. Дезертирство військовослужбовців Червоної армії під час оборони Південної України (червень-жовтень 1941 р.) / А. А. Погорелов // Гілея: Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К., 2007 р. – С. 251-259.
3. Погорелов А. А. Евакуація сільського господарства Півдня України напередодні німецько-румунської окупації 1941-го року / А. А. Погорелов // Гілея: Збірник наукових праць. – Вип. 10. – К., 2008 р. – С. 27-36.
4. Погорелов А. А. Створення та діяльність народних формувань Південної України у початковий період війни. (Червень-жовтень 1941 р.) / А. А. Погорелов // Гілея: Збірник наукових праць. – Вип. 11. – К., 2008 р. – С. 251-259.
5. Горбуров Є. Г. У полум'ї Великої Вітчизняної війни (1941-1945 роки) / Є. Г. Горбуров, О. О. Захарченко, І. Т. Кіщак, А. А. Погорелов // У кн.: Миколаївщина в новітній історії. 70-річчю утворення області присвячується: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во ПП Шамрай, 2007. – С. 104-107 (Охарактеризовано труднощі під час мобілізації людських і матеріальних ресурсів у Миколаївській області у 1941 р.)
6. Котляр Ю. В. Репресивна політика тоталітарного режиму на Миколаївщині в 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. / Ю. В. Котляр, І. С. Міронова, А. А. Погорелов // У кн.: Реабілітовані історією. Миколаївська область. Т.2. – Київ/Миколаїв. – 2006. – С. 5-108 (Висвітлено переслідування репресивними органами мешканців Миколаївщини за антирадянські настрої на початку

- Великої Вітчизняної війни).
7. Погорелов А. А. Евакуація сільського господарства Миколаївщини напередодні німецько-румунської окупації 1941-го року / А. А. Погорелов // Обласна науково-практична конференція “Миколаївщина: шляхами тисячоліть”. – Миколаїв, 2007. – С. 141-156.
 8. Погорелов А. А. Колабораціонізм на Миколаївщині в перші роки німецько-румунської окупації (1941-1942 рр.) / А. А. Погорелов // Обласна науково-практична конференція “Український Південь у контексті вітчизняної історії”. – Миколаїв, 2008. – С. 118-144.

АНОТАЦІЇ

Погорелов А. А. Південь України у початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941-листопад 1942 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертації на підставі комплексного вивчення джерел і літератури досліджено маловідомі аспекти початкового періоду Великої Вітчизняної війни на Півдні України. Розкрито процес переведення регіону в режим воєнної економіки, труднощі під час мобілізації людських та матеріальних ресурсів. Показано морально-психологічний стан, політичні настрої місцевих мешканців, що існували на початку вторгнення гітлерівських військ на територію УРСР у 1941 р.

Проаналізовано здобутки та втрати під час евакуації населення, промислових та сільськогосподарських підприємств у тиллові райони СРСР.

У дослідженні наводяться факти дезертирства особового складу Червоної Армії, що мали місце в період оборони Півдня України. Через призму настроїв рядових солдатів та командирів з'ясовано причини добровільної здачі в полон бійців, поширення колабораціонізму на початку війни.

Висвітлено масштаби та головні напрямки співпраці населення з німецько-румунською владою, роль колаборантів у нарощуванні військово-економічного потенціалу окупантів.

Ключові слова: Радянська Україна, Червона Армія, мобілізація, евакуація, дезертирство, колабораціонізм.

Погорелов А. А. “Юг Украины в начальный период Великой Отечественной войны. Июнь 1941 – ноябрь 1942 г.” – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертация посвящена комплексному исследованию малоизвестных аспектов начального периода Великой Отечественной войны на Юге Украины. На основании широкой источниковедческой базы и существующей историографии проведен анализ перевода исследуемого региона в режим военной экономики,

отражены трудности мобилизации людских и материальных ресурсов для помощи Красной Армии в борьбе против гитлеровских войск. Показано, что промышленные предприятия вынуждены были в короткий период перестроить работу на выпуск новой продукции в условиях отсутствия квалифицированных рабочих, требуемых материалов, вследствие чего возникал формализм, выпуск некачественной продукции. Выполняя важные военные заказы, отдельные предприятия оказались незащищенными от авианалетов, что вносило деструктив в работу коллективов, срывая выполнение поставленных заданий. В целом руководству заводов удалось наладить выпуск необходимого вооружения, амуниции.

Выяснено, что в сельском хозяйстве наблюдается неполное выполнение мобилизационных планов по сбору и вывозу продовольствия из-за отсутствия исправного машинно-тракторного парка, малоподготовленного женского персонала, нежеланием части колхозников работать в пользу советской системы.

Рассмотрена роль народных добровольных формирований в помощи организации охраны советского тыла, строительстве оборонительных сооружений, резервном пополнении Красной Армии. Анализ эффективности истребительных батальонов и подразделений в боевой обстановке на передовых позициях характеризуется низким материально-техническим обеспечением, коротким, часто абстрактным периодом огневой подготовки, неумелым руководством и применением.

Отображается морально-политическое состояние местных жителей в период выполнения мобилизационных заданий. Установлено, что настроение населения колебалось в диапазоне от патриотических до откровенно враждебных по отношению к существующему советскому строю.

В диссертации рассмотрены особенности эвакуации народного хозяйства Юга Украины в тыловые районы СССР. Сделан вывод, что перебазирование промышленности прошло при большем содействии партийного и военного руководства, хотя было немало утраченных возможностей. В сельском хозяйстве вывоз основных людских и материальных средств фактически сорван, поскольку на оставляемой советскими войсками территории брошена значительная часть специалистов, материалов, машинно-тракторного парка, уничтожено много продовольствия.

Исследуются факты, причины дезертирства рядового и офицерского состава Красной Армии в период летне-осенних оборонительных боев 1941 г. на Юге Украины. Установлено, что у части бойцов возникло недоверие к местному и государственному руководству, неуверенность в правильности действий военного командования. Эти чувства усиливались и через недовольство материально-техническим обеспечением, качеством вооружения. Выявлены факты бегства многих членов областных КП(б)У, занимавших руководящие должности на важных промышленных объектах, в организациях.

Показаны масштабы коллаборационизма в период немецко-румынской оккупации Южного региона. Ставится под сомнение теза официальной советской исторической науки о том, что с первых дней оккупации все население повело

непримиримую борьбу против гитлеровских оккупантов. Автор утверждает, что часть населения вначале оккупации приветствовала гитлеровские войска или заняв выжидательную позицию, не спешила вступать в противостояние, активно сотрудничала во всех отраслях производства. Главными причинами лояльного отношения к фашистским войскам послужили бедствия, террор коммунистической партии против украинского и других народов в довоенное время. Акцентируется внимание на том, что коммунистическая система сама поставила за чертой закона своих граждан, сделав их фактически изгоями в советском обществе.

Ключевые слова: Советская Украина, Красная Армия, мобилизация, эвакуация, дезертирство, коллаборационизм.

Pogorelov A. A. The South of Ukraine at the beginning of the Great Patriotic war. June 1941 – November 1942 years. – Manuscript.

Dissertation in getting the scientific of the candidate of Science in history in specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – National pedagogical University named M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2008.

On the basis of complex study of sources and literature the unknown aspects of the initial period of Great Patriotic war on the South of Ukraine are investigated in the following dissertation. The process of the transformation of the mobilization of human and material recourse of military are discovered.

The moral-psychological state, the polical spirits of the local citizens that existed at the beginning of Hitler forces invasions on the territory of the USSR in 1941 are shown.

The achievements and losses during the evacuation on the population, industrial and agricultural enterprises in real district of the Union of the Soviet Socialist Republic (USSR) are analyzed.

The facts of desertion on the personnel of the Red Amy that occurred in the defends period of the South of Ukraine are introduced in the dissertation. In the light of prism of the ordinary solders' and commanders' spirits the reasons of the voluntary surrender of the soldiers into the captivity and the dissemination of collaborationism at the beginning of the war are explained.

The range and the main directions of cooperation of the population with German-Romanian power, the role of collaborators in increasing the military-economic potential are depicted.

Key words: Soviet Ukraine, The Red Amy, mobilization, evacuation, desertion, collaborationism.